

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԱՐՇԱԼՈՅՍ

ՔՐԻՍՏՈՆԵՒԻԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Ո՛ՅՍ. — Ո՞րքան գեղեցիկ, սիրելի, կարեւոր և զերազանց բան. անդրանիկ յարարածս Աստուծոյ, ըստ Ս. Գրոց, և ամենայն զգալի աւարածոց երեցընող. իսկ աներեւոյթ բանական արարածոց՝ զրեթէ գոյութիւն իսկ. զի միայն լուսով երեւակայութիւն և բացաւորութիւն:

Երեւելեաց և աներեւութից Արարիչն անգամ՝ վկայուի « Բնակեալ ի Լոյս անմատոյց » . որ և ինքնին ի մարմնանայն և յերեւել յերկրիս վրայ՝ վկայեց իրեն Համար, « Եւ Լոյս՝ յաշխարհ եկի » : Գարձեալ,

ինքն որ աղբիւր էր կենաց և եկաւ ի մէջ մահկանացուաց՝ նոր և անմահ կեանք մի տալու, զնոյն եւս Լոյս կոչեց, իր սիրաւ շօշափող աշկերտին բերնով. « Նովա կեանք էր, և կեանքն էր Լոյս մարդկան » :

Զայս այսպէս ճանչնալով իր նախկին Հաւատացեալքն, իր վարդապետութիւնը լսողք ուսողք և ուսուցողք, Լոյս, Լուսաշորոտքիան, Լուսաշոր կրօնք անուանեցին զգրիստոնէոսքիան. որպէս և է իսկ, քան զամենայն գիտութիւն ստոյգ և պայծառ, մնայուն և յաւիտեանական. որոյ առջեւ այլ ամենայն գիտութիւնք և գիւտք՝ որոց այնքան Հետամուտ են մարդիկ, ոչ միայն փոքր ինչ են, այլ և շնչին, կամ շուք մի, որ և այն չբանայ. նախ, ի վախճանի իւրաքանչիւր անձին, ապա ի վախճանի առհասարակ մարդկութեան և այս աշխարհիս. և մնայ միայն Լոյսն կենդանի և կեանքն լուսաւոր, յաշխարհ իսկալոյս, ուր Արարիչն բնակի, իրեն լուսաւորեալ սիրելեօքն:

Մի զարմանար, ընթերցող, եթէ ազգիդ քրիստոնէական Հաւատաց ծագումն և առումն ուզելով յիշել՝ զԼոյս նախակարգեցի, և Այլալոյս Համարիմ՝ անոր առաջին երեւոյթքն և սփռին յերկրի և յազգի մերում: Եթէ զարմանալու բան մի կայ՝ այս է, որ՝ զարձեալ, ըստ ծանր և ահաւոր բանի Քրիստոսի, ինքն Լոյսն իսկական եկաւ յաշխարհ,

և « Սիրեցին մարդիկ զխաւար՝ առաւել քան զլոյս »: Այսինքն, մարդիկ հասարակօրէն աւելի սիրեն երկրաւոր անցաւոր բաներ զինտեղ ճանչնալ՝ քան զվարժութեամբովն, զճմարիտ լոյսն, զկրօնքն, որ պիտի լլլայ իրենց աւիթ յաւիտենական կենաց:

Եթէ պարզապէս այս գերազանց լուսոյ հանգամանքն և հետեւանքն յերկրիս վրայ՝ ուզէինք ճտեղծել, դա քրիստոնէական հաւատոց վարդապետութիւն կ'ըլլար. ամենակարեւոր բան, բայց ոչ այս տեղ մեր քննելին և նպատակն. այլ զի, ինչպէս ոչ ամենայն մարդիկ և ազգք՝ ոչ ի մի ժամանակ և մի տեղ լուսաւորուած են քրիստոնէութեամբ, և շատերուն երբն և սկիզբն՝ մութ և անատոյգ է, այսպէս և մեր Հայոց ազգին. զոր և ճանչնալ այնքան կարեւոր է՝ որքան որ այսպիսի լուսաւորութիւնն յերկրիս՝ անբաժան կամ Հաղորդ է երկնաւոր լուսաւորութեանն. թող որ կարեւոր պատմական արժէք ունի գիտնանք:

Հասարակօրէն մեր ազգի լուսաւորութեան սկիզբն և շարունակութիւնն՝ զընթէ Գ զաբու սկիզբէն ճանչցուի. սակայն նախընթաց երեք դարուց մէջ այլ նշմարուին նշողք ինչ լուսոյ քրիստոնէութեան ի Հայս, զոր ուզեցէ կոչել Առշաղոյս, և զհետեւեալն որ ի ձեռն Ս. Գրիգորի՝ արժան է կոչել Արեւելք, լոյս՝ համափիւռ ի Հայս. որք՝ թերեւս արդարաւատ և երախտագէտ քան զայլ ազգս՝ զինքն իրենց ի ռաւառդիւն անուանեցին և այնպէս ծանուցին օտարաց: Այդ աստուածանորդ անձին Եւստափղքն, մարմնաւոր և հոգեւոր Արդիքն և թողունք, ճառագայթելով անոր վառած լոյսը՝ հրաշալի պարագայ մի քրիստոնէութեան հաստատեցին. զոր մտազրուութեամբ քննելով՝ ստիպուիմք ըսել, թէ « Ոչ այսպէս արար Տէր՝ ամենայն ազգաց »: Այս մտածութեամբ աւելի վերանալով՝ վայել և հարկ է մեզ ճանչնալ (օտար գիտունք և ազգէք ինչպէս կ'ուզեն դատեն), վայել է մեզ ճանչնալ՝ աստուածային յատուկ նախախնա. մութիւն մի մեր սեփական հայրենեաց վրայ, յառաջ քան շատ և թերեւս ամենայն ազգաց...

Անշուշտ այս խօսքս վերացնէ տանի մեր միայն մինչև ի սկիզբն մարդկութեան, ի դուռն դրախտին. այլ և յերկրորդ որրան

մարդկութեան, յետ համայնաջինջ ջրեղեղին, ի լերինս Արարատայ, ուր յետ տարեկան ծփանացն դաղրեալ մարդկեցոյց տապանն: Բազմաքննին՝ և աւելի բազմազորիչ գիտնաւորանք ժամանակիս՝ ինչ այլ ճառեն և ճարեն ասոցն նկատմամբ, քանի որ Էփրատայ և Տիգրիսի ափունքն՝ իրենց գետակցօքն ի Հայս են, և Արարատ հաս կանգնի բարձրագոյն ի միջի լերանց արեւմտեան Ասիոյ, Հայն կրքնայ միշտ մարդկութեան առաջին և երկրորդ ծագման և աճման կենդրոն ճանչնալ իրեն սեփականեալ աշխարհը, և պարծիլ. ոչ աշխարհական կամ ուսմական պարծաւնօք, այլ իբրեւ կարեւոր մասն աստուածածանօթութեան և շնորհապարտութեան առ Աստուած. որ՝ այնքան բաժանեալ խառնիխուռն ազգաց և այնքան կորստաւոր երկրի մասերէն, մեր յատուկ երկրի վրայ կանխեր ցուցեր է իր անքնին կամաց նշանը: Զի, եթէ ամենայն ազգի ամէն խոհական մարդու վայել է քննել գիտնալ, թէ՛ այնքան ազգաց առապելեալ կրօնից մէջ, որ կէտն էր՝ ուր նստի և յետոյ ճմարիտ կրօնք ծագեր, և բեւեցեր ևս զհաւուրն է, մեզ եւս պարտք է, և առուել եւս, վասն առաւել հաւատարմութեան մեր երկրիս:

Արդ, առանց երկարաբանութեան, որ թեւեւ օտարոտի իմն երեւի ժամանակիս ի մաստոյց և իմաստակաց, մենք կրօնական և պատմական զգացմամբ՝ համարձակիմք ըսել, թէ՛ Աստուածածանօթութեան երեք կենդրոնք կամ կէտք՝ ըստ երկից կրօնական յեղանակաց մարդկութեան, (Բնական, Գրաւոր և Քրիստոնէական օրինաց), եղեր են, որ և է տեւողութեամբ, Հայաստան, Հրեաստան և Հռոմէաստան: Առաջինն՝ յայտնի է վերեւ ըսածներէս. երկրորդն՝ յայտնագոյն, Արրահամաւ, Մովսիսի, մարգարէին, և յետոյ ինքնին Քրիստոսի Մատուածամարդոյց զալըստեմարն. իսկ երրորդն՝ իր երեսփոխան Արաքելոյն և անոր յաջորդ քահանայապետից աթոռն ի Հռովմ հաստատելէն. ուր՝ անընդհատ ի Քրիստոսէ մինչև հիմայ ճանչցուին երեւելի զուլիք և վարդապետք քրիստոնէութեան: Այսչափս բաւական համարիմք մեր տեսութեանը բացատրութեան, բայց կարեւոր նկատմամբ առաջին կէտին, որ թէպէս յետոյ

մթնցներ է անտի պաշտամամբ, սակայն քրիստոնէութիւնն չէ ուշացած անոնց վրայ կամ անոնց տեղ՝ ծագել իր մշտափայլ լոյսը և ընծայել գեկեղեցին Հայոց:

Ա.

Աւաջին լոյս կամ մուտք քրիստոնէութեան ի Հայս:

Որչափ այլ կարծիական է, սակայն իրեւ լոկ աւանդութիւն եւս յիշելի է. թէ, քրիստոնէութեան գէթ համբաւն՝ շատ կանուխ՝ հասեր է ի Հայս, և նոյն իսկ գեռ Քրիստոսի տնօրէնութիւնն բոլորովին յկատարուած, որ է ըսել յառաջ քան գիտելութիւնն. և այս՝ համարէ թէ աւանդելով Արգարու գետպանութեամբ և թղթակցութեամբ ընդ Քրիստոսի, զոր բոլորովին անհիմն և անհաւատալի չեն դատեր ոչ սակաւ հին և նոր գիտնականք, թէպէտ մենք այլ զԱրգար աւելի Ասորոց թագաւոր համարիմք և ոչ Հայոց. նոյնպէս և այն աւանդութիւնն, թէ՛ Քրիստոսի վերջի օրերում հիթանոսաց ոմանց գալն և առաքելոց ըսել թէ « ԶՔրիստոս կամիմք տեսանել », տկնարկէ Արգարու գետպանութեան: Թողլով դատոնք այլ, եթէ որ և է կերպով Քրիստոսի համբաւն յԱսորիս հասեր էր, անկէ ի Հայս՝ քալ մի է. մանաւանդ թէ մեր ազգայնոց բազմաշրջիկ ըլլան՝ զխաւորապէս վաճառականութեան առթիւ, և այն ատեն Հռովմայեցոց Հետ յարարեութիւնն, անտարակոյս կ'ընէ այդպիսի համբաւայ հնչելն ի Հայս: Թողունք ուրիշ ազգային մասնական աւանդութիւն մ'այլ, թէ Քրիստոսի երկրպագու և ընծայարեր Մոգք բերին այդ համբաւը, և ոմանց համարիլն՝ թէ մի ի մոգուցն՝ Գասպար, էր ի Մոկաց գաւառէն, և թէ ոչ՝ սակայն ի Մոկս աւանդութեամբ կ'ըսեն և ցուցնէին գերեզմանը հին եկեղեցւոյ մի մէջ: Ասոնք որքան և աւանդութիւն և զոյգք համարուին, ստոյգն է՝ ոչ միայն Հայոց երթեւեկն ի Պաղեստին և յԵգիպտոս՝ այն աւանդներ և յառաջ և յետոյ. այլ և հաւանական՝ իրենց երկրին չորս կողմը տարածուին այսպիսի և նման համբաւայ մեծ գիպաց. և այս՝ ըստ մէջերկրեայ գրից մեր

երկրին. զոր՝ և Ասիոյ արեւելից և արեւմտից աշխարհաց և ճանապարհաց միջավայր ճանչնան գլխաւոր աշխարհագիրք ժամանակին: ԶԱրգար հայացընողը՝ անունն այլ հայացընեն Ասագ այր կոչելով. գուցէ աւելի ստոյգ ըլլայ միւս աւանդութիւն մի, որ Արգարու քոյր կամ քեռ գուտոր մի ճանչնայ Աագոռնի կամ Ոգոռնի անուամբ ի Մեծ Հայս, հաւատացեալ ի Քրիստոս և նահատակեալ:

Բ.

Թաղէսու եւ Աշակերտք իւր.

Քրիստոնէութեան համբաւը տարածողք ի Հայս՝ անմիջապէս յետ յարութեան Քրիստոսի, համարուին ի Հայս և ի սահմանակիցս Հայոց բնակեալ կամ պանդուխտ Հրեայքն, որք ի Հոգեգալլստեան օրը գտուեցան յԵրուսաղէմ. յորս՝ թէ յանուանէ չի յիշեր Աւետարանիչն Ղուկաս (Բ, 9-11) և զՀայս, այսինքն զհայաբնակ Հրեայս, գուցէ քիչ առաջ մեր այն ատենուան Հայ թագաւորին զՀրեայս հայածելուն կամ նեղելուն համար ըլլայ, (Խոր. Բ. ԻԴ). սակայն յիշէ նախ զսահմանակիցս Հայոց, Մարս, Միւնաղեւտացիս, Կապպադոկիացիս, Փոնդագիս. գուցէ և Պարթեւաց անուամբ իմանայ և զՀայս. զի այն ատեն համացել (Արշակունի) էին և Հայոց և Պարսից կամ Պարթեւաց թագաւորքն. անկարելի էր որ այսքան Հայաստանի կպած աշխարհներում պանդխտացեալ Հրեայք՝ յետ դատիկ տօնին դառնալով յԵրուսաղէմէ, սփռած չըլլան և ի Հայս՝ զհամբաւ Քրիստոսի և Առաքելոցն. յորոց լսեցին այն հրաշալի Ս. Հոգւոյ իման օրը՝ իւրաքանչիւր իրենց պանդխտած երկրին և ազգին և իրենց իսկ խօսած լեզուին:

Ոմանք համարեցան թէ Տերտուղիանոս (յիւս Բ դարու ընդդէմ Հրէից, Է) յիշած է և զՀայոս յանուանէ, Ղուկասու միւս յիշելոց և Հետ գտուելոց այն հրաշափառ վերնատան մէջ. սակայն, հաւանօրէն, այս մեծ հեղինակս՝ իբրեւ ժամանակի Հայոց քրիստոնէութիւնը յիշեցընէ, խառնելով անոնց անունը ընդ մէջ Միւնաղեւտացեաց և Փոնդագեցոց, ուր որ մեր թարգմանութիւնն՝ ըստ

յոյն բնագրին ի Հրէաստանի գրած է, և նա
զայս չի յիշեր, այլ ի Հայաստանի, զոր
ըստ նմանութեան անուանցն՝ կրնար շփոթել
Հայերէն գրող մի. կըրնար շփոթել և Տեր-
սուղիանոս՝ եթէ Հայերէնը կարենար կար-
գալ, և այն աստե՛ն Հայերէն գիր ըլլար :
Այս է Տերսուղիանոսի գրածն . « Որո՛ւ
(յայց եթէ Քրիստոսի) հաւատացին այլեւայլ
ազգք . Պարթեւք, Մարք, Ելումացիք, և որք
ի Միջագետս և ի Հայաստան, ի Փոռեգիս » 1,
և այլն :

Մեզ և մեր պատմըսց՝ Արգարու և Թա-
դէոս առաքելոյ քարոզութեան պատմութեան
աղբիւրն՝ եղած է Թուրք Ազգարու կոչուած
հին ասորերէն գրուած մի, որոյ Հեղինակը
չի յիշեր Եւսեբիոս . իսկ մեր Խորենացին կոչէ
Ղըրոպեանկամ Ղըրոպեան (սխալմամբ գրուած
Ղերուքնա), որդի Ափշադարայ Դպրի, որ
գրած է, կ'ըսէ, և Սանատրկոյ աստե՛ն եղած
դիպաց պատմութիւնն, և գրած ի դիւանն Ե-
դեսիոյ : Մինչեւ ցկէս նոր անցեալ կամ դեռ
անցնող (ԺԺ) դարու՝ այսպիսի գիտէինք . յա-
մեն 1852 յաղդեցաւ մեզ գտնել Բարիզու-
մեն գրատան Հայերէն ձեռագրաց հին ձառ-
ընարի մի մէջ՝ այս Արգարու Թուղթս,
հին Թարգմանութեամբ, յորմէ մեր Հնագոյն
Տօնացոյցք կամ ձառնոցք այլեւայլ մաս կար-
գեր են եկեղեցւոյ մէջ կարդալ : Իբր տասն
տարի մեզմէ վերջը՝ անգղիացի բանասէրն
Գիշորդոն գտաւ ասորի բնագիրը, այլ ոչ ամ-
բողի, և հրատարակեց . մենք այլ մեր գտած
երկարը, որ և փոանկերէն Թարգմանեալ
հրատարակեցաւ : Ասոր մէջ՝ Ղերուքնա ոչ
որդի Ափշադարայ, այլ Թուն նորա կ'ըսուի,
իսկ Հայրն Անակ կոչուի . քարոզիչ առաքեալն
այլ ոչ Թադէոս՝ այլ Ադդէ . որ յետ լուսա-
ւորութեան Եդեսիոյ՝ կ'ըսուի գնացեալ յԱ-
րեւելս և նահատակեալ ի Սանատրկոյ . ասոր
դասերն՝ Սանդըխտոյ և իր նահատակութեան
պատմութիւնն չկայ հիմայ գտնուած Ղըրուք-

նայ գործոյն մէջ, զոր հայ Թարգմունին՝ տեղ
տեղ ազգային աւանդութեանց և ծանօթու-
թեանց յարմարացոյցեր է, Թադէի կամ Ադդէի
աշակերտ՝ Արգարու խոյրարարն այլ նոյն
անուամբ կոչուելով՝ երկուքին ըրածն այլ
կըրնայ իրարու խառնուած ըլլալ : Բայց մեզ
ծանօթ Թադէոսի քարոզութիւնն յարեւելս՝ ի
Մեծ Հայս, աշակերտելն զՄանգոստ և եր-
կուքին այլ նահատակութիւնն՝ ստոյգ երեւին,
և առանձին գրուած գտնուի պատմութիւնն
մեր Հնագոյն ձեռագրաց մէջ . որոյ Թարգմա-
նողն Սամուէլ եպիսկոպոս որ պատուիրէ զայն
ծաւալել և ծանօթացընել ամենայն Հայոց
ազգին, Թուի անոր կաթողիկոսն, Թէ ոչ Դմոէզ
հակաթուն Մեծին Սահակայ՝ ապա Սամոնէ
յաղորդն Բաբգենի, ի սկիզբն Զ դարու :

Աստուածային նախախնամութեամբ այլ-
եւայլ Առաքեալք և Աշակերտք եկած են ի
Հայս, կենսաբեր Աւետարանը քարոզելու . յորս
առաջին յիշատակէ մեր եկեղեցին՝ ի պաշ-
տաման պատարագի՝ զայս Ս . Թադէոս, կա-
նուի քան զԲարդուղիմէոս առաքեալն՝ ի Հայս
մտնելուն համար . զի սա յետինս՝ մի յեր-
կոտասան ձեռասուն Առաքելոց Քրիստոսի
է, իսկ Թադէոս համարի մի Այօթանասուն
և երկու աշակերտաց նորա . զոր՝ Հայք սիրեն
անոնց ամենուն զուրկ կամ առաջին ըսել,
որպէս զՊետրոս՝ Երկոտասանինց : Դարձեալ,
Թադէոս համարուի հարազատ եղբայր Թով-
մայի Առաքելոյ, և ասոր Թելադրութեամբ
եկած առ Արգար, իրբու կատարելու աւան-
դութեամբ հռչակեալ Քրիստոսի խոստումն
առ նա, Թէ, յետ համբառնալուս յերկինս՝
խաւրեմ քեզ բժշկող և լուսաւորող մի յա-
շակերտացս : Ստոյգ է Թադէոսի շուսով
զայն իր քարոզութեան տեղը, որ չէր հեռի
ի Պաղեստինէ . բայց ոմանք կ'ըսեն, Թէ նա
նախ Ստրուց ծովեզերքէն ելած ըլլայ յեղբոր
Կիլիկիոյ, և ասոր յառաջ անցնել ի միջ-
աշխարհս Փոքր Ասիոյ, և ասոր զԽաւոր

1. Cui enim et alii gentes crediderunt ? Parthi, Medii, Elamitæ, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Pamphyliam; immorantes Aegyptum et regionem Africæque et trans Cyrenem inhabitantes: Romani et incole: tunc et Hyeru-

salem, Indi, et ceteræ gentes; ut jam Getulorum varietates et Maurorum multi fines; Hispaniarum omnes termini, et Galliarum et diversæ nationes, et Britannorum inaccessa Romanorum loca, Christo vero subdita, et Sarmatorum, Germanorum et Scytharum.

Քաղաքին՝ Կեսարիոյ մէջ յաջողութեամբ քա-
րոզած, և հաստատած եկեղեցւոյ նախապա-
տիւ աթոռոց մէկը, զոր և յանձնէր է իրեն
աշակերտեալ Թեոփիլոսի. և զսա համարին
այն բարերադո անձն կամ Քալէ, որոյ խնդրով
Ս. Դուկաս զրեց իր Աւետարանն և զԳործս
Առաքելոց. բայց ասոր վրայօք յետոյ խօ-

սինք, երբ մեր Լուսաւորչի ձեռնադրութիւնը
յիշելու կարգն գայ:

Ժամանակին հետքիւնն և երկրին հե-
ռաւորութիւնն, զուցէ և Ասորոց և Հայոց
մէջ եղած նախանձ և հակառակութիւն մի,
որում վկայեն պատմիչք մեր, զուցէ կա-
մուս և ակամայ այլալլած ըլլան Քաղէոսի

Սրբուհի Սամուկոս.

առաքելութեան պատմութիւնը: Ասորիք՝ յետ
անոր քարոզութեանն յեղեւիս և Արգարու
հաւատոցն՝ Կիւնուէի և Ասորեստանի սուհ-
մանակից կողմեր այլ քարոզած է՝ Կ'ըսեն,
Քաղէոս, և նորէն դառնալով յեղեւիս՝ խա-
ղաղական մուհուամբ հանգչած, ըստ Մարիսի
պատմելի նոցա, յետ 22 տարի քարոզու-

թեան: Իսկ Հայք՝ յեղեւիոյ ի Մեծ Հայս
գնացեր է, Կ'ըսեն, Արգարու յանձնարար
թղթով՝ առ Սանատրուկ թագաւոր: Երկու
աւանդութիւնքն այլ թերեւս անստոյգ են.
ոտոյզն երեւի՝ թէ ոչ Քաղէոսի՝ այլ իր մէկ
աշակերտին (որ իր անուամբ ճանչցուած է)
գալն ի Հայաստան և յարքունիսն, ուր թա-

գաւորէր՝ ըստ մեր պատմաց՝ Սանատրուկ։
Ըստ վերոյիշեալ Հին պատմութեան թաղէի
կամ վկայաբանութեան նորա և Սանդրխտոյ
զստեր թագաւորին, Թագէտո՝ իր քանի մի
աշակերտաց քարոզելով և հրաշագործու-
թեամբք՝ շատերու ընդունել կու տայ զգրիս-
տոնէութիւն. կու գայ յԱրտազ գաւառ, ուր
այն եղանակին՝ որ ամառ էր, թագաւորն
նստէր իր արքունեօք՝ ի Շաւարշան քաղա-
քագիւղ, զօրքն այլ դաշտին մէջ բանակած։
Ըստ ոմանց՝ Սանատրուկ այլ նախ Հաւատայ՝
ի Քրիստոս, յետոյ ուրանայ. Հաւատելի է
միշտ Հեթանոս միայն. այլ իր օրիորդ զուստն
Սանդրխտոյ Հաւատայ և մկրտուի ի Թագէտէ,
և սիրով փափագի ստէպ լսել աւուքելոյն քա-
րոզութիւնը. որով՝ շատ ազնուատուճ արք և
կանայք եւս Հաւատացին ի Քրիստոս, և ա-
նարգեցին իրենց սնոտի պաշտամունքը։ Ասկէ
զորդուած քուրմք բողոքեն առ «խաւերախ
և անօրէն» թագաւորն, որ Հրաման տայ
լարդել Հաւատացեալները, և բանտարկել
զՍանդրխտ. զոր՝ յետոյ ստոյգ Հայրական
սիրով ողորդելով զգոհելով՝ ջնայ, և այլ չի
կրնար մղորցնել. գութն դառնայ ի կա-
տաղութիւն, և Հրամայէ սպաննել զնա։

Շատ հրաշքեր իշէ պատմենք. որոց մին
էր, դաճնայ՝ փոխանակ Սանդրխտոյ՝ զիրար
զարնել և սպաննել. իսկ զկոյսն՝ զորովական
կերպով մի նաՀատակուած կ'ըլէ. դաճնաց
կոտորման շփոթին մէջ, «Պատանի ունէ Էառ
և սուր և մօտ ի ստինսն եկար զկործանե-
«բաննելոյ կուտին, և ել արին, և բղխեաց
«Հոտ անուշութեան. և աւանդեաց զոգրն»։
Քեղեցիկ կատարած, զեղեցիկ գործուած,
զեղեցեցազոյն պսակ եկեղեցեայ Հայոց. որ
կրնայ պարծիլ իր Ս. Օրիորդով, գուցէ ա-
ռալին վկայուէի ունելով զՍ. Սանդրխտ։
Իր պատճառաւ՝ առաջ և վերջը շատեր նաՀա-
տակեցան իր դառնացեալ Հօր հրամանաւ.
յորոց իրիւղին յանուանէ՝ իշխան մի, զոր

զրկեր էր թագաւորն զդուստրը յաբացու-
թիւն յորդորելու Համար, և նա՝ հրաշքեր
տեսնելով՝ Հաւատաց ի Քրիստոս, և մկրտուե-
լով՝ կոչուեցաւ Սառուշ, և նաՀատակեցաւ
թագաւորին հրամանաւ, հրացեալ երկաթներ
ոտնեորուն կամ ուսերուն անցնելով. — ուրիշ
մէկ մ'այլ իարայել կոչուած. — Չարման-
դոստ անուամբ թագաւորական ցեղէ տիկին
մի՝ նոյնպէս Սանատրուկ հրամանաւ սրով
սպանուեցաւ։ Ըստ պատմութեան՝ Թագէտոս
ինքն օգնութեամբ Հաւատացելոց թաղէ
զՍանդրխտ և ծածկէ զտեղին։ Իսկ ինքն
յետ վեց կամ ութ աւուր՝ այն տեղւոյն մօտ
բարձրաւանդակի մի վրայ՝ տարուի սպան-
ուելու. դաճին՝ այս անգամ այլ փոխանակ ա-
նոր՝ իր Չնկեալ եղբայր զարնէ և սպաննէ,
զոր յարուցանէ առաքեալն և մկրտէ. սպա-
Հաւատացելոց առաջնորդ զնելով իր Չաքա-
րիա աշխարհը, նաՀատակելի սրով. և մտը-
մինն՝ սքանչելեօք պատուած ժայլո՝ մի մէջ
ծածկուի։ Մեր սրտապատուք գրած են զպաշ-
տութիւն այս ամէն յիշեալ նաՀատակաց,
Առաքելոյն, կուտին և այլոց, և մարմնոց զու-
նուիլն՝ հրաշալի յայտնութեամբ, Ե զարուն
վերբեր, Յովհաննէս Մանդակունի կաթո-
ղիկոսին և քաջ ՎաՀանայ Մամիկոյնեան իշ-
խանութեան ատեն, էյրաքկոս անուամբ ճգնա-
ւորի մի ձեռք. որ՝ անշուշտ այն տեղ շատ
անգամ կու նկատէր քիչ տասնեակ տարի-
ներ առաջ կատարուած վարդաւանց Համա-
խումբ նաՀատակութիւնն և նշխարները։
Վկայաբանութիւնն Թագէի և Սանդրխտոյ,
զերագոյն Հօր և դստեր, անմահունակ գորո-
վանք մի ընծայէ, յար և նման տաւաղեալ
զօրովանաց ժամանակակից սրբուհւոյ Թեկ-
ղեայ ընդ Պողոսի առաքելոյ։ Մեր եկեղեցին
այլ ի միասին տօնէ գաշակերտն Քրիստոսի
և զաշակերտեալ նորա կոյսն, երեք տուն Հե-
տեւակ շարական մի՝³ եւս ընծայելով իր ան-
գրանիկ վկայուհւոյն։

1. Դեկտ. ամսոյ 13ին, ըստ վկայաբանու-
թեանն։

2. Մեր մէկ Հին ժամանակագրի՝ Թագէի նա-
Հատակութեան յատուկ տեղը՝ Քաղքառ կոչէ։

3. «Քեւ պարծի այսօր ուսեր եկեղեցիի սմ
վկայուէի Սուրբ Սանդրխտ. որ զհայրականն
քո թողեր զպաշտօն, վասն Քրիստոսի Հեղեր
գարին քու սուրբ»։

Աշակերտեցար Առաքելոյն Թագէտի և ի
Հատաւ ճշմարիտ Հաստատեցար, ու խառ-
նակելով ընդ հեթանոսական պաշտօնն. ար-
ժանի եղեր վերանալ առ Հայր։

Որ զտիկնութեանն քո թողեր զփառս, և
աստատեային փառքն զարդարեցար. այսօր
դառակեցեալ ընդ զաւարթունս երկնեց, վասն
մեր առ Տէր բարեխօսեալ »։

Թաղէսի և Սանդրիտայ նահատակութեան օրերում՝ եղած հրաքնները տեսնող հաւատացելոց թիւն, որ այլեւայլ անգամ մանրամասն նշանակուած է ի վկայարանութեանն, իբրեւ բիւր մի կ'ըլլայ. բայց աւանդութիւնն կ'ըսէ Առաքելոյն համար, որ առաջ շատ տեղ քալած քարոզած էր և բիւրաւորներ այլ մկրտած. որոց ոչ սակաւք նահատակուեցան՝ Սանատրկոյ և իր նմանեաց հալածանք. և ոմանց յիշատակն եւս մտած է ի Բայամաուրս մեր. ինչպէս, «Մամուռնի իշխանի՝ աշակերտին Թաղէի», (յուլիս 20).

— Զարարիայի՝ որ յաջորդ Թաղէսի կոշուի, թէ և չեմ հանգիստ յիշատակին ի Յայմաուրս, այլ վկայ յի յայլոց՝ որ ըստ յիշատակուած թեան Առաքելոյն՝ ինքն այլ նահատակուած է Նիւռնադ քաղաքի թաղաւորին հրամանաւ կամ իր ատեն, իբր 75-6 թուականին Քրիստոսի։ Առաքել զանձապաշտ զաղիչեցին՝ իր Ոսկեանց գանձին մէջ յիշէ զսա.

«Եւ այլք ըսգումք աստ հաւատացին,
«Զարարիա և ընկիրք Որդի»։

Մեր կանոնագրոց մէջ անմիջապէս յետ Առաքելական կանոնաց՝ դրուած են 32 կանոնք յատեն Ս. Առաքելոյն Թաղէի. թէ և անվաւեր համարուին, այլ հին են, և ի վերջն

գրուած է. «Զայս Օրոհնդորոքինն՝ ես Զառաքիւ աշակերտ Ս. Առաքելոյն Թաղէսի՝ «գրեցի, որպէս լուայ ի նմանէն, ամենայն «հաւատացելոց ի Քրիստոս»։ Թէպէտ և կ'ըսուի եւս թէ յիշեալիս գրած ըլլայ, որով ինքն այլ իշխանացի երեւի և ոչ ի Հայս աշակերտեալ Թաղէի։

Զարարիայի յաջորդ գրեն մեր վերջին դարու ժամանակագիրք կամ եկեղեցական վիճակագիրք, ինչպէս Բովսէփ Վ. Զուլայեցի, զԶմեմեռն կամ Զմեմեռնեան վերոյիշեալն, որ էր յառաջն «Իշխան ամենայն ձանապարհ» «հաց» և հաւատարմի ի դրան արժուին. և

Նահատակութիւն Ս. Սանդրիտայ .

«էր յոյժ ողորմած բարութիւն
«և աղքատաւոր,
«դարմանիչ օտարաց և կաթողիցոց. . (նա և) հաւատացելոցն, և ընդունող օտարաց»։ Սամուելէն երեք կամ չորս տարի վերջը նահատակուած կ'ըսուի Զմեմեռն՝ յիշուողայ քրմայեան Հայոց՝ որ բռնաւոր Նիւռնադայ եղբայրն էր։

էր։ — Զմեմեռնի յաջորդք այլ հրատարակուեցան Նորերումս, (բայց դեռ կարօտ ստուգութեան¹⁾, և են Ստրենդման, Մոսշէ, Շահեն, Շահալ, Ղեռնդ. յետինս՝ որ միայն չէ հայնաուն՝ որպէս առաջին չորքն (կամ հինգն՝ Զմեմեռնի հետ), նահատակուած համարի յետ կիսոյ Բ. դարու, Հայոց Վաղարշ

1. Այս ստուգութեան փոփոխելի լուրն հրատարակեցաւ Էջմիածնի Արարատ օրագրին Ա տարեհամարին (1868, եր. 41. 36. 102). Իբր թէ, Ստեփանոս Սեւեցիէն է դարու կիսում՝ զստած և թարգմանած ըլլայ և Զմեմեռնէս վարդապետի մի ձեռք օրինակուած ի ՂԸ Թուին Հայոց (659 Քրիստոսի). Թաղէսի և Գարթնի զմեմեռն յաջորդաց՝ աւելի կամ պակաս քուցակ կամ քաւագոնագիր մի. և զայս գտեր է Զա.

քարիս արքեպիսկոպոս Արտաշուր կամ Թաղէի վանաց, և օրինակեր է ի 22^թ թուին (1550)։ Օրագիրն կ'ըսուի թէ այս յիշատակս գրուած է երեք կտոր մաշուած մագաղաթի վրայ, զոր Գէորգ Գ. կաթողիկոս աւելի է ի Վ. Պոլսի ի Միհրջատեան Թաղէոս բանասիրէ, և հետո տարած յԷջմիածն. ուր խնդրելի և ստուգելի է. վստօն զի, չարագործութիւնն շատ տեղ անվարժ է և կասկած տայ։

Թագաւորի օրով կամ իր յաջորդին Խոսրու-
փու. ասոր ատեն, վկայէ Փերմեխիանոս Կե-
սարիոյ եպիսկոպոսն, զոր յիշէ Խորենացի,
(Բ. Հե), « իգրում վկայեալս և ի մերում
« Թախարչիս » ։

Քե՛ մեր և թէ Ասորոց պատմիչը յիշեն
քանի մի ուրիշ աշկերտներ Թաղէի՝ այլեւ-
այլ Հայոց գաւառներում քարոզած . ինչպէս,
Ալքէնոս՝ մի (եթէ ոչ Աղգէ), որ քարոզած
ըլլայ ի Կորձայս, որ են Մեծ Հայոց Կոր-
դուաց գաւառներն, և անոնց սահմանակիցքն
կամ մասն՝ Մեծ և Փոքր Ձառ գետոց լեռ-
նահովիտներում, զորս Յոյնք և Լատինք
Ջարդիկեան կոչեն, Zabdicene. յետ քարո-
զութեանն՝ Ալքէնոս կ'ըսուի դարձած յիշեալիս
և հօն վախճանած : — Աղդէ, Արգարու խոյ-
րարարն այլ հօն նահատակուած կ'ըսուի, նա
և ըստ Խորենացւոյ, Արգարու Անան որդւոյ
հրամանաւ, որ տարակուսական է և ոչ հայ-
կական : — Ուրիշ Աղդէ մի եւս համարուի ի
Բարեւրն քարոզած, և այն տեղ մեծ եպիս-
կոպոսական (յետոյ պատրիարքական) աթոռ
հաստատած, իբր Ասորեստանաց, Մարաց
և Պարսից քահանայապետ : — Դարձեալ,
քիչ այլաշնորհեամոր անուան յիշի Դարդիոն
աշկերտ մի եւս Թաղէոսի (զուցէ ամենքն այլ
իրենց հոգեւոր հօր անունն ուզած են կրել) .
որոյ համար կ'ըսէ մեր բազմահմուտ Վանա-
կան վարդապետն, թէ՛ « Գնաց հրամանաւ
« Թաղէոսի ի Մեծ Հայք և ի կողմանս Հիւսի-
« սոյ . և լուեալ՝ զմոզն Արգարու՝ դարձեալ
« եմուտ ի Փոքր Արեւիս, և կրօնաւորեալ ան-
« զէն ծածկարար վախճանեցաւ, և տեղին չի-
« նեցաւ ժանք և յանուն նորա կոչեցաւ » .
և կոչուի ինչուան Հիմայ Դարդի վանք կամ
խորայ վանք, Արցախ նահանգի Սիսական
գաւառում, որ յայլազգեաց Ղալնախ կոչուի :
— Մօտ է ասոր և Խաղայ կամ Խորայ վանք,
Թաղէոսի Խաղայ աշկերտին անուամբ, որ
և մի Եթթանասուն աշակերտաց Քրիստոսի
համարուի : Այս երկու աշակերտաց անուամբք
պայծառ վանքեր և եկեղեցիներ շինուած են,
և շատ ծաղկած ԺԲ, ԺԳ դարերում, և հիւ-

մայ այլ կանգուն են : — Ոչ շատ հեռի տե-
ղեաւ և անուամբ՝ և շատ աւելի հռչակուած
է՝ Խաւսարէոս կամ Մոսարէոս, նոյն Թաղէոսի
վարժարանէն, և քարոզելով նահատակուած
ի Մեծ Արեւիս, և անոր անուամբ կանգնուած
հռչակաւոր Տաքեռոյ վանքն, որ յետոյ Սիւ-
նեաց արքեպիսկոպոսական կամ մետրապոլ-
տական բարձրակարգ աթոռն եղաւ, և մին-
չեւ Հիմայ ծանօթ և չէն է . և որոյ վրայ
շատ երկար զրէ՛ Որպեւեան Ստեփանոս մի-
տրապօլիտն պատմիչ : Սակայն, շատ երկրա-
յական է այդ անձն, ոչ միայն որ յօտարաց
չի յիշուիր, այլ և ոչ ի Վանականէ, որ բո-
լոր Հայոց աւետարանիչ Առաքեալներն և
Աշկերտները նշանակած է : — Փոխանակ
անոր յիշէ նա, որպէս և Յայմուսուրը (սեպտ.
29) զԵղիշէ, աշակերտակից վերնոցն, որ յետ
կտարարման Ս. Գրգէոսի գնացեր է յերուսա-
ղէմ և ձեռնադրուեր ի Տեառնեղբայր Բա-
կովբայ, և դառնալով՝ քարոզեր է յԱղուանի,
մինչեւ ի Գուռն Դարբանտայ (կամ Պոսանկն
ձորայ) . Սղուանից Գիւս աւանին մէջ գլխա-
ւոր եկեղեցին շինած է, որ ինչուան Հիմայ
պատուի իր անուամբ . յետոյ Հայոց մերձաւոր
Արցախոյ գաւառներում քարոզելով՝ Աւադաս
աւանին մօտ՝ Ձարդաքնի կոչուած գաւառի մի
մէջ նահատակուեր է յանհաւատից, և մար-
մինն ձգուեր է ցամաք ջրհորի մի մէջ, ուս-
կից հրաշալի յայտնութեամբ հանուելով յամի
488-9, Սղուանից Վաչագան բարեպաշտ
Թագաւորի օրով, մօտ այն ջրհորին շինուեր
է Ջրվշտիկ կոչուած վանքն, վերոյիշելոց
նման ուխտատեղի, ծանօթ՝ այլ ոչ չէն : Ըստ
աւանդութեան պատմյաց Աղուանից՝ Եղիշէի
յաջորդեր է Ծոռփնաղիշոյ յերուսաղէմէ եկած :

Այսքան Ս. Թաղէոսի աշակերտաց ա-
նունաց և տեղեաց մէջ՝ եթէ աւելի կամ
պակաս շփոթութիւն ինչ կայ, անկասկած
է զոնն անոնց ոմանք՝ Հայոց և Աղուանից
միջոցներում քարոզելն : և ոչ անպատճառ՝
Թաղէոս նախակարգի յաւետարանիչս Հայոց
աշխարհի . և ոչ նոյնպէս անպատճառ՝ Հայոց
սոսանակարգ եպիսկոպոսական աթոռք դը-
րուած են Արտազուն և Սիւնեացն, որոց
գտուելն հարկ էր ի ժողովի եպիսկոպոսաց
ի ձեռնադրութեան կաթողիկոսի : Անտարա-
կոյս է եւս, որ Թաղէոս և Թաղէոսեանքը

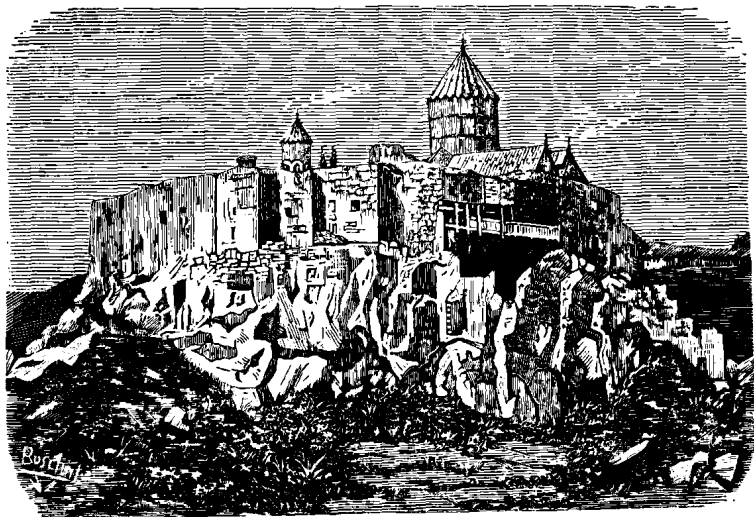
1. Մարիս պատմիչ առ Լըգէնէի, Բ. Le
Quien, Oriens christianus,

շատ եկեղեցիներ հաստատեր են իրենց քա-
րոգութեան տեղերում, զոր սովորական
աամկօրէն ոճով հազար եկեղեցի կ'ըսեն:

Ս. Թաղէոսի գերազոյն յիշատակ մ'այլ
համարուած է՝ Քրիստոսի սուրբ կողք բացող
հոշակաւոր Գեղարդն, զոր ընդունելով, կ'ը-
սուի, յառաքելապետէն Պետրոսէ, բերեր է
ի Հայս. և հայրածանաց առաջին դարուց ա-
տեն՝ Գառնի աւանին մօտ քարալեռանց այ-
րերու մէկու մէջ պահուեր և պատուելու է.
յետոյ՝ կէս այն ժայռերուն մասով կ'սա ա-
նոնցմէ զատ քարերով և պատերով՝ քան-
դակազարդ եկեղեցիներ և վանք շինուած են

այն տեղ, և մինչև հիմայ իբրեւ ուխտա-
տեղիք մեծահանդէս պատուին. և կոչուին
Այրից վանք կամ Գեղարդայ վանք: Իսկ Գե-
ղարդն՝ իբրեւ մի և գերազոյն ի սրբազանից՝
պահուի յաթոռ կաթողիկոսին՝ յէջմիածին.
անով կ'օրհնի միւռնն. և մեծ վտանգաց և
կարօտութեան ատեն՝ իբրեւ սքանչելագործ
տարուի հանդիսիւ՝ ուր որ խնդրուած է,
ինչպէս երբեմն մինչև ի Վրաստան: Մեր
նպատակէն դուրս համարիմք քննել և վիճել՝
թէ ի Հոռովմ այլ հոշակուած Գեղարդն որքան
հաւանական է ինչպէս Հայոցն:

Միւս նման յիշատակ կամ պարգեւ մ'այլ

Տաթևայ վանք .

բերած է ի Հայս՝ Առաքեալն Թաղէոս. այն
է Շիշն նարդեան (նարդոս ծաղիի անուշա-
հոտ իւղոյն), որով կին մի մեծահաւատ օծեց
զատուածային գլուխ Տեսան մերոյ. զայս
բերելով Առաքեալն ի կողման Տարօն գա-
ւառի, կ'աւանդի թէ վերոյիշեալ Գեղարդը
գարկեր է ծառի մի՝ և իւր բղխեցուցեր. ապա
նոյն ծառին փորուածին մէջ պահուեր է Շիշն,
հեթանոսաց ձեռք չընկնելու համար: Թէ՛
ծառն իւղոյն անուամբ իջերդ կամ իջդառա

կոչուած է թէ ոչ, տւելորդ է քննել, բայց
կայ այդ անուամբ ծառն ծառ, տեսակ մի ու-
ռենի: Աւանդուի դարձեալ, որ Լուսաւորչի ա-
տեն յայտնուեր է Շիշն և շինուեր է ուխտա-
տեղի՝ Եղբորդոսի վանք անուամբ, նուիրեալ
Յովհ. Մկրտչի, պատուեալ և յիշեալ մինչև
յաւուրս մեր: Յիշատակագիր մի յամի 1676,
կ'ըսէ. « ի հոշակաւոր սուրբ ուխտա Եղորդու-
« տոյ, յերկրին Տարօնոյ, ի գաւառն Մամի-
« կոննանց՝ կան բազում սքանչելագործ սբր-

« բուժիչը ի սա հաւաքեալ . նախ, սուրբ
« Շիշ իւղոյն անուշահոտ, զոր Մովսէս նա-
« խամարգարէն օրհնեաց՝ ի ծաղկանց հրա-
« շտանից, և օծեաց զմարգարէսն, զբաշխ-
« նայսն և զթաղաւորսն, և Սամուէլ մար-
« գարէն օծ զԴաւիթ և զայլ մարգարէսն . և
« կենն պառնիկ հեղ ի վերայ զլիւթն Քրիս-
« տոսի . և Քրիստոս յետ խաչելութեանն
« օրհնեաց և ետ յառաքեալսն, և Ս . Թա-
« դէս բերեալ առտ եգ ի ծառն Եզրդի, առ
« սարսառով լերինն Տօրոսի » :

Հ . Ղ . Վ . Մ . ԱԼԻՇԱՆ

Շարայարելի

ԱՍՏՈՄԵԱՆՑ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆՑ

ԽԱՄԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ

(Տես 1899 Սեպտ. էջ 396 : Շար . և վերջ)

ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ Համար մեր կանխա-
յայտնած կարծիքը, թէ յիւստի մի և նոյն
անձինք են այլ երկու Աստուծոնք և իրենց
խմբերն, — այն է՝ Սոփերբի մէջ գտնուած Ա-
ստմեան ղիպը և Փարպեցւոյ մէջ յիշուած
Աստմ Բ և իրեն ընկերը, — բաւական կը
համարինք համեմատել հոս անոնց զիտաւոր
անձինքը և պատմուած գէպերուն կարեւոր
հանգամանքները :

Նախ և առաջ, երկուքին մէջ ալ զիտաւոր
անձն կը ներկայանայ մեզ Աստմ գնունի,
որ մի և նոյն նկարագիրը ցոյց կու տայ ինչ
Փարպեցւոյ մօտ և թէ Սոփերբի մէջ : Ե-
րանդուն հաւատացեալ մ'է և ճշմարիտ հայ-
րենասէր մը, որ չի գիտեր զեղեւիլ ո՛ր և է
սպառնալեաց կամ հրապուրից առջեւ . առ-
ընկճելի հոգի մը՝ որ վճատել կամ թու-
լանալ չունի զգոմարութեանց առջեւ . արժա-

նաւոր ժառանգ մը սրտով՝ իրեն նախնայն
մեծին Աստմայ գնունելոյ :

Բ. Երկուքին մէջ ալ կը գտնենք զԱստմ՝
իշխան Գնունեաց տաճմին . և յիւստի Փար-
պեցին երկու անգամ « իշխանն Գնունեաց »¹,
և մի անգամ « տէրն Գնունեաց »² : Կ'ըսէ .
Սոփերբին մէջ թէ և չենք հանդիպել այլ-
պիսի բացատրութեանց, այլ միայն « յաղ-
գէն Գնունեաց »³ : Կ'ըսէ, իսկայն տեք մեկ-
չիրն՝ որով կը կոչուի⁴, և մանաւանդ այն
զերակալի գերն՝ որ կը արտի իրեն և իւր
անուամբ կը կոչուի ընկերաց խումբն, մինչ
քան իրենն աւելի ազնուական տոճմերէ նախ-
արարներ կային, որպիսի էր՝ օրինակ ին՝
« Վարս յԱստան տանէ »⁵, և այլն, յայտ-
նի ապացոյց մ'է թէ Աստմ՝ Գնունեաց ցեղին
աւագ նախարար կամ իշխանն էր :

Գ. Փարպեցւոյ մօտ՝ ամէն տեղ անբա-
ժան է Աստմ իւր եղբորն, որոնք հաւա-
սար հոգեով և բաջութեամբ ներշնչուած, մի
և նոյն զորոշին ներքեւ կը կոտորին և կը մեռնին .
միասին և հարուածին թշնամին, ինչպէս
Ակոսի զիւրին մօտ, ուր Քոյիհօն սինին հա-
գիւ մազապուր կ'ազատի իրենց սրէն⁶ : Նոյն-
պէս Սոփերբին մէջ անբաժան կը գտնենք
զԱստմ իւր որդեկէն, մի և նոյն սրտով և
արտմեամբ վառուած, իրարու մարտակիցք և
նահաւատակիցք : — Սակայն երկու զոտա-
բութիւնք կ'ելլան զիմացնիս . նախ, Փար-
պեցին երկուքն իրարու նոյրարք կ'ըսէ, իսկ
Սոփերբը՝ մին որդի միւսոյն . երկուրդ, Փար-
պեցին Աստուռմ անունը կու տայ կրտսե-
րին, իսկ ժի՛ և ի Յայսմուուրը՝ Վարս ա-
նուամբ կը յիշեն զայն :

Առաջին զոտաբութիւնը կրնայ հարթուիլ,
եթէ մտածենք թէ Աստմայ եղբայրն Առա-
ստմ՝ անշուշտ շատ մանկահասակ էր, զոր
գուշակել կու տայ այն պարագայն, ինչպէս
կը կարգանք Փարպեցւոյն մէջ, որ երբ հայր
Ակոսուոյ մօտ յաղթեցին Պարսից, իբրեւ ա-
մենէն աւելի թեթեւաւ և կայտառ, ինքն

1. Ղ . Փարպ . 1875 . էջ 571, 576 :

2. Անդ . էջ 408 :

3. Սոփերբ ժի . էջ 81 :

4. Անդ . էջ 75 :

5. Անդ . էջ 84 :

6. Փարպ . էջ 579 :